

A művelődéstörténet és a pedagógia vonzásában

A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET
és a
PEDAGÓGIA VONZÁSÁBAN

Tanulmányok Tölgyesi József 70. születésnapjára

Veszprém, 2011

Szerkesztő:
Csiszár Miklós
Mihalovicsné Lengyel Alojzia
Némethné Farkas Gabriella

Technikai szerkesztő: Szurmay László

Borító képe:
Milló Ildikó: Veszprém (zománckép)

Illusztrációk:
A veszprémi Báthory István Általános Iskola diákjainak rajzai
(173., 182. oldal)

A kötet támogatói:
Némedi Lajos alpolgármester, Veszprém
Mihalovics Péter önkormányzati képviselő
P. Miklós Tamás polgármester, Révfülöp
OOK-Press, Veszprém

ISBN 978-963-08-2298-5

Kiadja:
Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány
8200 Veszprém, Május 1 utca 2/1.
Levelezési cím: 8220 Balatonalmádi, József Attila utca 101.

Felelős kiadó: Faa Judit, a kuratórium elnöke

Szerkesztőség:
8200 Veszprém, Erzsébet liget 3.
Tel.: 06-20-253-3078
E-mail: csiszar.miklos@invitel.hu

Nyomda: OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

Tartalom

KÉRI KATALIN

A francia és spanyol nőnevelés történetének feltárása (Historiográfiai áttekintés)

Neveléstörténet és lánynevelés-történet

A nevelés- és a nőtörténet gazdag tematikájának kiemelkedő, már a korábbi századokban is gyakran kutatott területét jelenti a *nőnevelés múltjának* feltárása. A tématerület historiográfiája egyrészt azt mutatja, hogy a nőnevelés-történet az „általános" neveléstörténet egyik ága volt az elmúlt évtizedekben, másrészt pedig a leányiskolák és a lányok neveléséről szóló eszmék kutatásának felfutását láthatjuk. (Ez utóbbiak alatt világszerte leginkább a középosztály-beli lányok nevelését értik a kutatók, hiszen a közép- és felsőszintű intézményesült képzésben túlnyomórészt ők vettek részt.) Hunt megállapítása szerint a nőnevelés kérdése a neveléstörténetben szinte minden esetben vagy alárendelten, vagy elkülönítetten kezelt téma.[1] A nőnevelés-történet kutatásában is új dimenziókat nyitott és korszerű megközelítési módokat tett lehetővé a *gender* szempontú vizsgálódás, amit értelmezési keretként használva világossá vált, hogy az utóbbi másfél évszázad során a nyugati világban mindenütt – így természetesen Magyarországon is – a lányok iskolai képzése során jelentős konfliktusok keletkeztek a munkára nevelésük és az otthoni (hagyományosan női) feladataikra felkészítésük között.[2] Az elmúlt időszak kutatásai arra is rámutattak, hogy milyen szoros a nő- és a társadalomtörténet kapcsolata, hogy a leánynevelés részletei és összefüggései nem elemezhetők és érthetők meg széles társadalom- és nőtörténeti háttér nélkül. A kutatások fontos hozadéka, hogy világosan láttatják: nem beszélhetünk egyetlen társadalom esetében sem átfogó módon a „lánynevelésről" vagy „a nők művelődési szokásairól", hiszen a nevelési célokat, tartalmakat, lehetőségeket illetően éppúgy jelentős társadalmi, felekezeti, nemzetiségi különbségek léteztek, mint a kutatások főszereplőiként aposztrofálható lányok iskolai, családi nevelési tapasztalatait illetően.

Az elmúlt több mint száz évben világszerte sok adatot tártak fel és elemeztek a lánynevelés-történet kutatói. Hosszabb és rövidebb lélegzetű önálló monográfiák, tanulmánykötetek, szemelvénygyűjtemények, cikkek és esszék íródtak a leánynevelés és női művelődés történetének eddigi kutatási eredményeiről, valamint összefoglaló, a női emancipációval átfogóan, több szempontból foglalkozó művek részletei szólnak ugyanerről. A témát felölelő, hatalmas mennyiségű szakirodalomnak az áttekintése ma már elképzelhetetlen a bibliográfiai adatokat gyűjtő és csoportosító, nyomtatott és elektronikus adatbázisok nélkül. Az elmúlt időszakban pedig több olyan, újabb évtizedekben keletkezett forrásgyűjtemény is napvilágot látott, amely a nőnevelés-történet tárgykörében született régi forrásművekből közöl részleteket, szemelvényeket. A nőnevelés története esetében ugyanazt tapasztalhatjuk, amit általában, a nőtörténetírás kapcsán is kiemelhetünk: egyrészt léteznek olyan, az egyes országok neveléstörténetén átívelő, több országot, nyelvi vagy vallási kultúrát, esetleg több világrészt is összekötő művek, amelyek átfogó jelleggel, a nőnevelés történetének szélesebb alapjait és kapcsolatait is feltárva íródtak. Másrészt viszont komoly, a helyi (nemzeti) for-

rásokat feltáró és értelmező, elemző kutatások is folynak különböző országokban. Ezek közül ebben a tanulmányban a hazánkban kevésbé ismert francia- és spanyolországi nőnevelés-történeti vizsgálódások eredményeit és tendenciáit tekintjük át.

A francia nőnevelés-történet kutatása

A franciaországi nőnevelés történetéről számtalan mű született. Hasonlóan, mint maga a nőtörténet-írás, ez a téma is kiemelt érdeklődésre tartott számot mindig is az országban, és több esetben láthatjuk azt, hogy külföldi szerzők készítettek történeti elemzést a francia lánynevelés múltjának valamely időszakáról. Az *Histoire de l'Éducation* című folyóirat 2007-ben tematikus számot szentelt a lánynevelés történetének.[3] Ennek historiográfiai tárgyú bevezető tanulmányában Rebecca Rogers azt írta, hogy 1985-ben Françoise Mayeur egy hasonló összegzést készítve[4] úgy találta, hogy korábban Franciaországban – a nőtörténeti és neveléstörténeti kutatások örvendetes fejlődése ellenére – sem volt eléggé kutatott terület a lánynevelés története. Az országban a XIX. század végi köztársasági reformoknak köszönhetően történt jelentős fejlődés a nőnevelés vonatkozásában, és ezzel párhuzamosan bontakozott ki maga a nőnevelés-történeti kutatómunka. Ezt értékes, máig fontos kiindulópontot jelentő publikációk sora jelezte, hasonlóan a nyugati világ más államaihoz. Octave Gréard például, akit Jules Ferry 1879-ben nevezett ki a Párizsi Akadémia rektor-helyettesévé, egy olyan négykötetes, *Éducation et instruction* (Nevelés és képzés)[5] címmel 1887-ben megjelent művet állított össze, amelynek jelentős része volt a francia nőnevelés történetének, illetve a leánylíceumok 1880-as megnyitásának a taglalása is. Mindezt egy, a párizsi akadémiai tanácshoz beadott memorandumban[6] tárgyalta, utalva arra, hogy a középkori neves gondolkodó, Christine de Pizan óta milyen sok jeles mű született a nőneveléssel kapcsolatosan.[7]

Gréard kortársa, Paul Rousselot 1883-ban kétkötetes művet[8] szentelt hazája lánynevelés-története bemutatásának. Munkája, melyben mindvégig a nevelésügy társadalmi meghatározottságát is hangsúlyozza, máig megkerülhetetlen alapmunkának számít a kutatók körében. A szerző különös figyelmet fordított a nőnevelés eszmetörténetének taglalására, ahogyan ezt egy másik könyve is tanúsítja.[9] Kicsivel később, szintén a nevelési eszmék történetének szentelt művében[10] Gabriel Compayré is kitért a lányok nevelésével kapcsolatos gondolkodás fejlődésére, Rousselot-tól eltérően elhallgatva azonban a katolikus törekvések alakulását, ami azzal magyarázható, hogy a republikánusok számára a haladás egyet jelentett az állami beavatkozás erősödésével. Ugyanebben a szellemben született Hippolyte Durand *Filles* (Lányok) című szócikke[11] is a Ferdinand Buisson által szerkesztett pedagógiai lexikonban.[12]

Rebecca Rogers tanulmányában külön alfejezetben mutatja be azt, hogy hogyan interpretálták a francia nőnevelés történetét az ottani női szerzők. A korai neveléstörténeti munkák között említi Joséphine Amory de Langerack XIX. század közepén született művét[13], valamint Clarisse Coignet életrajzi összegzését[14] a saint-simonista Élisa Lemonnier-ről, aki Franciaországban először szervezett lányok számára szakképző tanfolyamokat. Az országban először érettségi vizsgát tett hölgy, Julie-Victoire Daubié is írt a leánynevelés történetéről erősen egyházellenes, a női szegénység témáját taglaló művében.[15] Nem csupán a francia lánynevelés-történet, hanem a külföldi összehasonlítás is alapját képezte Madame Lamotte *De l'enseignement secondaire des filles* (A lányok középiskolai képzése) című, 1881-ben megjelent művének.[16]

A két világháború közötti időszakból Rogers több francia nőnevelés-történeti művet is

kiemelt, a fentebb idézettekhez hasonlóan röviden elemezve és idézetekkel tarkítva azok bemutatását.[17] Ebben a korszakban – miként például Magyarországon is – francia földön több olyan doktori értekezés született, amelyek témája kapcsolódott a nőnevelés történetéhez.[18] Külön jelentős csoportot alkotnak a lánynevelés-történeti feldolgozások között az egyes intézmények működésének históriájáról írott megemlékezések, az életrajzi összefoglalások és a tématerülethez kapcsolódó monográfiák.[19] Miként a historiográfiai tanulmány szerzője megállapította az általa feltárt és elemzett művek alapján, az 1970-es évekig a franciaországi lánynevelés történetéről főként eszmetörténeti művek születtek.[20] Antoine Prost 1968-ban megjelent *L'enseignement en France 1800–1967* (Oktatásügy Franciaországban 1800–1967) című könyve[21] és maga a társadalomtörténet-írás előre lendülése azonban új vizsgálódási kereteket adott. Ezt követően kiemelkedő volt Françoise Mayeur kutatói munkássága.[22]

Franciaországban is fontos fejlemény volt a nőneveléstörténet-írás szempontjából a monografikus igényű nőtörténeti munkák illetve nőtörténeti folyóiratok mind nagyobb számban való megjelenése az 1970-es, 80-as évek fordulójától. A *Pénélope* című folyóirat például 1979-ben egy tematikus számát a lánynevelés történetének szentelte. A nőtörténettel foglalkozók írásaikban ebben az időszakban gyakran politika-, illetve szociológiatörténeti közelítést alkalmaztak a nőnevelés-történeti vizsgálódásaiknál.[23] Akkoriban több külföldi országban is megindultak a franciaországi nőtörténettel kapcsolatos kutatások, különös tekintettel a XVIII–XIX. századi történésekre.[24] A Nagy Francia Forradalom 200. évfordulója új témákat hozott a nőtörténeti kutatásokba, beleértve a lánynevelést is.[25] A világszerte ismert, monumentális nőtörténeti munkák[26] nőnevelés-történeti fejezetei pedig máig mintát adnak világszerte a kutatók számára a társadalomtörténeti keretek között értelmezett neveléstörténet művelése vonatkozásában.

Rogers tanulmányában külön említi még a keresztény lánynevelés történetével foglalkozó munkákat[27], és az 1990-es évektől Franciaországban is mind jobban kibontakozó – gyakran nemzetközi összehasonlítással elvégzett – gender-kutatásokat[28]. Újabban pedig, csakúgy, mint más országokban, a mikrotörténet és a magánszféra feltárása iránti igény a francia lánynevelés vonatkozásában is fontos kutatási objektummá tette az olyan történeti forrásokat, mint a naplók, a memoárok vagy a magánlevelezések, és az 1990-es évektől az interdiszciplináris jellegű neveléstörténeti kutatások is sokasodtak, köszönhetően például a *Clio. Histoire, femmes et société*[29] című franciaországi folyóiratnak.

Fontos kiemelni még a nem csupán korszakokon és tudományterületeken, hanem országokon, kontinenseken is átívelő, nagy összegzéseket, mint például a Jean Houassaye által szerkesztett, két kötetes munkát[30], amely híres női pedagógiai gondolkodókat, iskolateremtőket vonultat fel a világ különböző országaiból, életrajzuk, munkásságuk bemutatása mellett feldolgozandó részleteket közölve műveikből is. Több olyan kötet és tanulmány is született az elmúlt évtizedekben, amelyek Franciaországon kívül jelentek meg az ország lánynevelés-történetéről.[31] Napjainkban pedig Rogers szerint francia földön is annak jött el az ideje, hogy a nőnevelés-történet számos eddigi eredményét felhasználva, azokat tovább gyarapítva a két nem neveléstörténetének együttes megalkotása következzen, ahogyan ezt már több, a közelmúltban született műben[32] láthatjuk. Hasonlóan más országokhoz, az utóbbi évtizedekben Franciaországban is több, egy-egy régióhoz vagy településhez, illetve konkrét iskolákhoz kapcsolódó történeti bemutatás született a lánynevelés tárgykörén belül, és több olyan franciaországi múzeumot és kutatóközpontot említhetünk, amelyek (részben virtuális) tematikus kiállításokkal[33], bibliográfiákkal[34], konferenciákkal járulnak hozzá a lánynevelés-történet alaposabb megismeréséhez.

A nőnevelés-történet kutatása Spanyolországban

Csakúgy, mint Franciaországban, az elmúlt évtizedekben az ibériai országban is jelentősen megnövekedett a lánynevelés-történeti kutatások és publikációk száma. Ezek áttekintése és részletes elemzése ennek a munkának a keretei között nem lehetséges, csupán néhány jellegzetességről számolhatunk be. Az eligazodást segíti az 1989-ben napvilágot látott *Mujer y Educación* (Nő és nevelés) című analitikus bibliográfia[35], amely a korábbi hasonló (a *castellano* mellett katalán, *gallego* és baszk nyelvű munkákat is felsoroló) bibliográfiák adatait[36] is közli. 1994-ben jelent meg Pilar Ballarín műve, amelyben áttekintette az 1983 és 1993 közti évtized spanyol lánynevelés-történet kutatását.[37] Elemzésében megállapította, hogy a nőtörténeti kutatásokkal együtt felfutó, különösen az 1980-as évek közepétől megnövekedett számú nőnevelés-történeti írás zöme két tématerület körül csoportosul: 1. kiemelkedő (női) alakok a nőnevelés történetében 2. egyes lányiskolák történetének a feldolgozása (főként a leány-középiskolák és a nőnevelő intézetek történetének megírása uralja a spanyol színteret). Más országokhoz hasonlóan Spanyolországban is inkább a rövidebb lélegzetű munkák, az egyes résztémák megírása volt jellemző (még a legutóbbi időkben is), kevéssé az átfogó, szintetikus jellegű művek voltak jelen a könyvkiadásban. A neveléstörténet-írás összeurópai tendenciáihoz hasonlóan a feltárt témák időkeretei leginkább a XIX. és/vagy a XX. századra estek, és a többnyire rövid időtartamokra korlátozódó vizsgálódások nem estek egybe a hagyományos történelmi korszakolással (nem fedték le azokat). Ballarín megállapította még azt is, hogy határozottan jól kimutatható és igen erős Spanyolországban a lánynevelés-történet kutatói között a feminizálódás, ráadásul nem csupán azt jelenti ez, hogy sokkal több a téma kutatói között a nő, mint a férfi, hanem azt is, hogy míg a nők kutatóközpontokban, kutatói teamekben dolgoznak, a férfiakra inkább jellemző a magányos, olykor elszigetelt kutatói magatartás. Elmondható a spanyolországi nőnevelés-történet kutatási eredményeiről is az, hogy azok egyszerűen hozzáadódtak a korábbi neveléstörténeti eredményekhez, mint egy új témacsoport, de nem szervesültek igazán azokkal, nem alakították át magát a neveléstörténeti szemléletmódot.

Sajátos, a félsziget történelmi viszonyaiból következő sajátosság, hogy a középkori hispániai nőnevelés keretei között a muszlim és zsidó nők nevelésének adatait is vizsgálják a kutatók. Erre példa a María del Mar Graña Cid által szerkesztett *Las sabias mujeres: educación, saber y autoria (siglos III–XVII)* (Tudós nők: nevelés, tudás és alkotás (III–XVII. század)) című kötet[38].

A XX. század utolsó éveiben a tárgykörhöz tartozó publikációk mennyisége – hasonlóan az általános nőtörténetről szóló írásokhoz – szinte megduplázódott, és megfigyelhető volt a hagyományos történetkutatási metodológia kritikája, új módszerek és források bevonása, amit a kutatások során megfogalmazódó új kérdések tettek időszerűvé.[39] Néhány korábban is kutatott téma – mint például a leányiskolák múltja vagy a tanítónői szakma története – ugyan továbbéltek, de ezek mellett egyre nagyobb figyelem fordult a nők és férfiak különbözőségének társadalmilag konstruált leírásaira, és a kutatott korszakok közül egyre inkább előtérbe került a XX. század második felének feltárása, különös tekintettel a Franco-rendszer (nő)neveléstörténeti sajátosságaira és a demokráciába való átmenet történéseire. Megszülettek az elmúlt évtizedben az első nagy, összegző művek is. Egy Consuelo Flecha García által írott kötet például a spanyolországi nők egyetemre kerülését dolgozza fel[40]; de megjelent már a leányok alsófokú iskoláztatására vonatkozó XVIII–XIX. századi törvénykezést leíró kötet[41] vagy Ballarín átfogó nőnevelési összefoglalója[42]. Fontos kiemelni, hogy nem csupán *castellano*, hanem katalán nyelven is készültek nagy összegzések[43], nem utolsó

sorban a jeles barcelonai egyetemi és más kutatóközpontoknak köszönhetően. A spanyolországi nőnevelés történetének elsődleges és elemző igénnyel írott (másodlagos) forrásairól, azok bibliográfiai adatairól napjainkban több munka[44] nyújt eligazítást.

A Spanyol Neveléstörténeti Társaság *(Sociedad Española de la Historia de la Educación (SEDHE)*[45]*)* szintén kiemelkedően fontosnak tartotta az elmúlt évtizedekben, hogy tagjai az ország nőneveléstörténetét minél alaposabban feltárják. A társaság VI. konferenciáját 1990-ben *Nő és nevelés Spanyolországban, 1868–1975*[46] címmel rendezték. A téma folyamatosan tárgya az országban rendezett neveléstörténeti konferenciáknak, ez még az ISCHE 2000-ben Alcalá de Henaresben rendezett konferenciáján is így volt, ahol különálló szekció volt a *Genero y libro en la educación* (Nem és könyv a nevelésben)[47]. 2002-ben Málagában rendeztek tudományos ülést *Educación y Genero* (Nevelés és nem) címmel. A nőnevelés-történeti kutatásokat jelentősen segíti az a tény, hogy Spanyolország számos egyetemén (gyakran interdiszciplináris megközelítésben) önálló nőtudományi kurzusok és doktori programok szerepelnek a képzésben. Spanyolországban a lánynevelés-történet iránti kutatói érdeklődést jól mutatja, hogy a közelmúltban Consuelo Flecha García önálló tanulmányt is szentelt a téma módszertani bemutatásának.[48]

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a francia és spanyol nőnevelés-történet kutatása igen gazdag, tematikáját, forrásbázisát, módszertanát tekintve is szerteágazó eredményeket tudott felmutatni az elmúlt 100–150 esztendőben. A hagyományosan angolszász területekre és irodalmakra fókuszáló hazai neveléstörténet-írás horizontjának jelentős tágítását hozhatja a Mediterránum ezen (és további) országainak alaposabb megismerése, különös tekintettel arra, hogy a nőnevelés-történet kutatása úgy a francia és a spanyol-katalán, mint az olasz és portugál területeken is sajátos utat járt be, nagyszerű eredményeket tud felmutatni, és fontos adatokkal járult hozzá európai múltunk pontosabb megismeréséhez.

JEGYZETEK

[1] Hunt, Felicity (ed.): *Lessons for Life: The Schooling of Girls and Women, 1850–1950.* New York & Oxford: Basil Blackwell, 1987. XII. o.

[2] uo. XIII. o.

[3] *L'Éducation des Filles. XVIIIe–XXIe siècles. Hommage à Françoise Mayeur*. Numéro spécial d'*Histoire de l'Éducation.* Dir.: Caspard, Pierre – Luc, Jean-Noël – Rogers, Rebecca. Paris, INRP, 2007.

[4] Mayeur, Françoise: L'éducation des filles en France au XIXe siècle: historiographie récente et problématique. In: *Problèmes d'histoire de l'éducation. Actes des séminaires organisés par l'École française de Rome et l'Università di Roma La Sapienzia* (janvier-mars 1985), Rome, 1988. 79–90. o.

[5] Gréard, Octave: *Éducation et instruction.* I–IV. Paris, Hachette, 1887.

[6] Gréard, Octave: *L'enseignement secondaire des filles. Mémoire présenté au conseil académique de Paris dans la séance du 27 juin 1882*. Paris, Delalain, 1882.

[7] A Memorandum részleteinek elemzését l.: Rogers, Rebecca: L'éducation des filles. Un siècle et demi d'historiographie. In: *L'Éducation des Filles. XVIIIe–XXIe siècles...* i. m. 39–40. o.

[8] Rousselot, Paul: *Histoire de l'éducation des femmes en France.* I–II. Paris, Didier, 1883.

[9] Rousselot, Paul: *La pédagogie féminine, extraite des principaux écrivains qui ont traité de l'éducation des femmes depuis le XVIe siècle*. Paris, Ch. Delagrave, 1881.

[10] Compayré, Gabriel: *Histoire critique des doctrines de l'éducation en France depuis le XVIe siècle.* I.–II. Paris, Hachette, 1911.

[11] Durand, Hyppolite: Filles. (Instruction primaire, secondaire et supérieure des). In: Buisson, Ferdinand (dir.): *Nouveau dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire.* I. Paris, Hachette, 1911. 618–627. o.

[12] Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 41. o.

[13] Amory de Langerack, Joséphine: *De l'existence morale et physique des femmes ou Essai sur l'éducation et les conditions des femmes prises dans tous les ordres de la société et en particulier dans les classes laborieuses.* Paris, Vrayet de Surcy, 1849.

[14] Coignet, Clarisse: *Biographie de Mme Lemonnier, fondatrice de la Société pour l'enseignement professionnel des femmes.* Paris, 1866.

[15] Daubié, Julie-Victoire: *La femme pauvre au dix-neuvième siècle.* Paris, 1866. (Megjegyzés: a mű újabb kiadása: Paris, Côté-femmes, 1992.)

[16] Rouillot-Lamotte, L.: *De l'enseignement secondaire des filles.* Paris, Delagrave, 1881. (Megjegyzés: a munka a *Revue Pédagogique* című folyóirat különnyomataként jelent meg.)

[17] Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 44–45. o.

[18] Például Charrier, Edmée: *L'évolution intellectuelle féminine.* Paris, Éd. Albert Mechelinck, 1931. (jogászdoktori értekezés); Thibert, Marguerite: *Le féminisme dans le socialisme français de 1830 à 1850.* Paris, Giard, 1926. (bölcsészdoktori értekezés); Tsourikoff, Zénaïde: *L'enseignement des filles en Afrique du Nord.* Paris, Éd. A. Pedone, 1935. (jogászdoktori értekezés); Coirault, Gaston: *Les cinquante premières années de l'enseignement secondaire féminin 1880–1930.* Poitiers, Université de Poitiers, 1940. stb.

[19] L. minderről: Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 45–47. o.

[20] uo. 47. o.

[21] Prost, Antoine: *L'enseignement en France 1800–1967.* Paris, A. Collin, 1968. coll. „U"

[22] L. például: Mayeur, Françoise: *L'éducation des filles en France au XIXe siècle.* Paris, Hachette, 1979. Serie Le temps & les hommes.

[23] Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 51. o.

[24] L. például az alábbi műveket: *Le Paradis des femmes. Women, Salons and Social Stratification in Seventeenth-Century France.* Princeton, Princeton University Press, 1976.; Offen, Karen: The Second Sex and the Baccalauréat in Republican France. *French Historical Studies*, 1983/3. 252–288. o.; Clark, Linda: *Schooling the Daugthers of Marianne.* Albany, State University of New York Press, 1984.; Rogers, Rebecca: *From the salon to the schoolroom. Educating bourgeois girls in nineteenth-century France.* University Park, Pennsylvania State University, 2005. stb.

[25] L. például az alábbi műveket: Harten, Elke – Harten, Hans-Christian: *Femme, culture et Révolution.* Paris, Éditions des femmes, 1989.; Julia, Dominique (dir.): *Atlas de la Révolution française, vol. 2. L'enseignement 1760–1815.* (sous la dir. de Bonin, Serge et Langlois, Claude) Paris, Éditions de l'EHESS, 1987. stb.

[26] Fraisse, Geneviève – Perrot, Michelle (dir.): *Histoire des femmes.* Paris, Plon, 1991.; Duby, Georges – Perrot, Michelle (dir.): *L'histoire des femmes en Occident.* I–V. Paris, Plon, 1990–1991.

[27] Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 56–62. o.

[28] Uo. 62–73. o. L. például: Margadant, Jo Burr: *Madame le Professeur. Women Educators in the Third Republic.* Princeton, Princeton University Press, 1990.; Gemie, Sharif: *Women and Schooling in France, 1815–1914. Gender, Authority and Identity in the Female Schooling Sector.* Keele, Keele University Press, 1995.; Hecquet, Michèle (dir.): *L'Éducation des filles au temps de George Sand.* Arras, Artois Presses Université, 1998.; Bellaigue, Christina de: *Educating Women. Schooling and identity in England and France, 1800–1867.* Oxford, Oxford University Press, 2007. stb.

[29] 1996-os, fiatal lányok történetének szentelt, Gabrielle Houbre által szerkesztett tematikus száma tartalomjegyzékét l.: Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 70. o.

[30] Houssaye, Jean (dir.): *Femmes pédagogues* I–II. Éditions Fabert, Paris, 2008.

[31] L. például: Gemie, Sharif: *Women and schooling in France, 1815–1914: gender, authority and identity in the female schooling sector.* Edinburgh, Edinburgh University Press, 1995.; Quartararo, Anne Thérèse: *Women teachers and popular education in nineteenth-century France: social values and corporate identity at the normal school institution.* Cranbury, London, Mississauga, Associated University Press, 1995.; Popiel, Jennifer J.: *Rousseau's Daughters: Domesticity, Education, and Autonomy in Modern France.* Durham, University of New Hampshire Press – University Press of New England, 2008.; Dixon-Fyle, Joyce Elizabeth: *Female writers struggle for rights and education for women in France (1848–1871).* New York, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, Oxford, Wien, Peter Lang, 2006. (Megjegyzés: ez a könyv 2006-ban elnyerte az „Év publikációja" díjat.)

[32] Például: Thiercé, Agnès: *Histoire de l'adolescence (1850–1914).* Paris, Éd. Belin, 1999.; Moulinier, Pierre: *La naissance de l'étudiant moderne (XIXe siècle).* Paris, Éd. Belin, 2002. stb. L. még: Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 74–75. o.

[33] L. például: *L'Éducation des jeunes filles, il y a cent ans: exposition inaugurale de la Maison des Quatre Fils Aymon*. Rouen, Musée national de l'éducation, 1983. (A kiállítás katalógusa is megjelent, ugyanazzal a címmel: I.N.R.P. Paris – Rouen, Musée national de l'éducation, 1983.)

[34] A franciaországi nevelés (benne a lánynevelés) történetéről l. például az alábbi, INRP által szerkesztett bibliográfiát: *Bibliographie d'histoire de l'éducation française*.
http://www.inrp.fr/she/bhef/ (A letöltés ideje: 2011.07.25.);
az *Histoire de l'Éducation* című folyóirat bibliográfiáját: Havelange, Isabelle: *Vingt ans de bibliographie d'histoire de l'éducation française (1979–1998)*.
http://histoire-education.revues.org/index275.html (A letöltés ideje: 2011.07.25.);
Továbbá: *Bibliographie d'histoire de l'éducation française*.
http://www.inrp.fr/she/bhef_plugins/infos_gales.php (A letöltés ideje: 2011.07.25.) stb.

[35] *Mujer y Educación 1984–1988. Bibliografía analitica*. Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia – Ministerio de Asuntos Sociales, 1989. (Megjegyzés: a bibliográfia nem csupán a spanyolországi, hanem a főbb külföldi lánynevelésről szóló munkák adatait is tartalmazza a címben jelölt időkereten belül.)

[36] Például: Brullet, Cristina: La Dona: *Repertori bibliogràfic 1970–1984: documentació en castellà, català, gallec i basc: introducció i ús dels índexs en català i castellà*. Barcelona, Seminari de Estudis de la Dona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1986.; Torns, Teresa – Sensat, Núria: *La Dona: Repertori bibliogràfic 1985–1992*. Barcelona, Seminari de Estudis de la Dona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995.; Olmeda, Carlos – Pascual, Rosa Maria: *Bibliografía Mujer y Educación en España*. Madrid, CIDE, 1987.

[37] Ballarín Domingo, Pilar: *La educación contemporánea de las mujeres. Historia de la educación contemporánea en España. Diez años de investigación*. Madrid, CIDE y MEC., 1994., 173–190. o.

[38] Graña Cid, María del Mar: *Las sabias mujeres: educación, saber y autoria (siglos III–XVII)*. Madrid, Asociación Cultural al-Mudayna, 1994.

[39] A témáról l.: Birriel Salcedo, M. (ed.): *Nuevas preguntas, nuevas miradas. Fuentes y documentación para la historia de las mujeres*. Granada, Universidad de Granada, 2002.

[40] Flecha García, Consuelo: *Las primeras universitarias en España 1872–1912*. Madrid, Narcea, 1996.

[41] *Las mujeres en la legislación educativa española. Enseñanza primaria y normal en los siglos XVIII y XIX*. Sevilla, Gihus, 1997.

[42] Ballarín Domingo, Pilar: *La educación de las mujeres en la España contemporánea. Siglos XIX y XX*. Madrid, Síntesis, 2001.

[43] Heras, Pilar y Vilanou, Conrad (ed.): *Pedagogía amb veu de dones*. Barcelona, Facultat de Pedagogía, Universitat de Barcelona, 1999; Uők: (Ed.): *Pedagogia del segle XX en femeni*. Barcelona, Facultat de Pedagogía, Universitat de Barcelona, 2000.

[44] Ezek közül l. például: Jagoe, Catherine – Blanco, Alda – Enríquez de Salamanca, Cristina: *La mujer en los discursos de género. Textos y contextos del siglo XIX*. Barcelona, Editorial Icaria, Coll. Antrazyt, 121., 1998.

[45] A szervezet honlapja: http://www.sc.ehu.es/sfwsedhe/index.html (A letöltés ideje: 2011.07.16.)

[46] A konferencia hivatalos honlapját lásd: http://www.sc.ehu.es/sfwsedhe/coloquio6.htm (A letöltés ideje: 2011.07.16.) A konferenciakötet adatai: *Mujer y educación en España. 1868–1975*. Santiago, Universidad de Santiago, 1990.

[47] Pozo Andrés, Mª M. (ed.): *El libro y la educación. Libro de resúmenes ISCHE XXII*. Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, 2000.

[48] Flecha García, Consuelo: La historia de la educación de las mujeres como campo de investigación. In: *Etnohistoria de la escuela: XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación*: Burgos, 18–21 junio 2003. coord. Rafael Calvo de León, Pablo Celada Perandones, Heliodoro Briongos Peñalba, Dolores Fernández Malanda, Luis Javier Arroyo Alonso, Agustín Escolano Benito, Juan Alfredo Jiménez Eguizábal, Fernando T. Esteban Ruiz. Burgos, 2003. 977–990. o.

Szerzők

Ács Anna muzeológus, Balatonfüred
Albrecht Sándor újságíró, szerkesztő, Veszprém
Bándi László főszerkesztő, Veszprém
Bognárné Kocsis Judit egyetemi tanársegéd, PE Neveléstudományi Intézet, Pápa
Csiszár Miklós ny. könyvtárvezető, Veszprém
Darabos Györgyi tanár, programvezető, Báthory István Általános Iskola, Veszprém
Dráviczki Sándor főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola Tanítóképző Intézet
Emmer Márta főszerkesztő, Iskolakönyvtáros, Veszprém,
Fehér Erzsébet főiskolai tanár, Miskolci Egyetem Comenius Főiskolai Kar, Miskolc
Földesi Ferenc nyá. ezredes, felelős szerkesztő, Sereg Szemle, Veszprém
Géczi János tanszékvezető egyetemi docens, PE Veszprém
Hogya György helytörténeti kutató, Veszprém
Horváth Elvira tanítónő, helytörténeti kutató, Veszprém
Horváth H. Attila egyetemi docens, PE Neveléstudományi Intézet, Veszprém
Hudi József főlevéltáros, levéltár-igazgató, Pápa
Huszár János tanár, helytörténész, Pápa
Jegesné Rémesi Irén tanár, programvezető, Báthory István Általános Iskola, Veszprém
Kéri Katalin tanszékvezető egyetemi tanár, PTE BTK NI Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék, Pécs
Kovács Győző Gyula meteorológus, meteorológia-történész, Veszprém
Kovátsné Németh Mária főiskolai tanár, intézetigazgató, NYME AK Neveléstudományi Intézet, Győr
Langerné Buchwald Judit egyetemi tanársegéd, PE Neveléstudományi Intézet, Pápa
Gy. Lovassy Klára helytörténeti kutató, Veszprém
Mihalovicsné Lengyel Alojzia egyetemi docens, Veszprém
Milló Ildikó tanár, Báthory István Általános Iskola, Veszprém
Némethné Farkas Gabriella tanár, PTE BTK PhD hallgató, Nyirád
P. Miklós Tamás polgármester, helytörténész, Révfülöp
Pornói Imre főiskolai tanár, Debrecen
Praznovszky Mihály irodalomtörténész, Balatonfüred-Nemesvámos
Sáska Géza CsC tudományos munkatárs ELTE, Budapest
Sebő József középiskolai tanár, szociológus, Veszprém
Somfai Balázs főlevéltáros, Veszprém-Pápa
Szurmay László Veszprém
Tanai Károlyné ny. óvodavezető, helytörténeti kutató, Sümeg
Tóth Dezső ny. könyvtárvezető, Veszprém
Tungli Gyula főiskolai docens, Pápa
Veress D. Csaba hadtörténész, Veszprém